

jét érték el. A mutatókra adott visszacsatolások főleg a magas szocioökonómiai státuszban (fehérbőrű, jómódú) lévő és magas választói aktivitású területen élő családoktól jöttek. Ennek az implikációja, hogy a teljesítménymutatók az egyenlőség helyett az egyenlőtlenséget növelik.

Holbein szerint ahhoz, hogy az alacsony aktivitású választókat is be lehessen vonni a problémák megoldásába, az információelosztás átgondolására van szükség. Mivel nagyobb akadályok vannak előttük, mint a jómódúak előtt, pusztán az információk szolgáltatása nem elegendő ahhoz, hogy bezárja a kettő közti szakadékot. Így a policy csinálóknak óvatosan kell kezelni a teljesítménymutatókat.

KERTÉSZ DÁVID

A vallás új gazdaságtana

SRIYA IYER: THE NEW ECONOMICS OF RELIGION
JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE 2016,
54(2): 395-441

A vallás és a gazdaság közelebb van egymáshoz, mint gondolnánk. És mégis, a vallás gazdaságtana csak az utóbbi pár évtizedben vált valódi kutatási területté. Sriya Iyer tanulmányában a vallás új gazdaságtanát két szempontból elemzi. Tanulmánya egyrészt visszatekintő, hiszen bemutatja a terület eredetét történelmi és szociológiai szempontból; másrészt előremutató, mert bemutatja azokat a különböző megközelítéseket, melyekkel globálisabban lehet vizsgálni a vallást gazdasági szempontból.

Bevezetés

Laurence Iannaccone 1998-ban, a Journal of Economics egyik cikkében egy új kutatási területet mutatott be a közgazdászok és más társadalomkutatók számára, a val-

lás gazdaságtanát. Azóta ez a kutatási terület nagy utat járt be. Nemcsak JEL-azonosítószámmal lett ellátva (a Journal of Economics kutatási területenkénti besorolásához szolgáló minősítés), de tudósokból álló nemzetközi testülete is van, amely évenként ülésezik.

A tanulmány szerzője, Sriya Iyer szerint a vallás gazdaságtudományát több tényező befolyásolta:

1. Fejlesztések az elméleti modellekben; ilyen például a vallási piac elhelyezkedési (térbeli) modellje, vagy a vallási preferenciákat és jellegzetességeket magába foglaló modellek.
2. A vallásos magatartás okozta hatások felismerése és ezek empirikus, ökonometriai vizsgálata.
3. Új kutatások a vallás gazdaságtanában, melyek a vallásra mint független változóra tekintenek.
4. A Nyugaton kívüli kutatások a vallásról.

Ezen kívül a szerző fontosnak tartja azoknak a kérdéseknek a felvetését is a tanulmányában, melyek egyelőre még megválaszolatlanok a vallás és gazdaság területén belül, és amelyekre a szerző szerint a tudósoknak az elkövetkezendő években választ kellene keresniük.

A vallás gazdaságtudományára háromféleképpen vizsgálja a vallást:

1. Kimutatja, hogy a gazdasági és statisztikai eszközökkel hogyan lehet megállapítani a vallás társadalmi szerepét.
2. Rávilágít arra, hogy a normák, értékek, valamint a szociális és „spirituális tőke” hogyan hat az emberi viselkedésre, hogyan befolyásolja a hitet, meggyőződést és a cselekedeteket egyaránt.
3. Megvizsgálja, hogy a kultúra (akár val-

lasi akár más kulturális meggyőződésekén keresztül) tágabb értelemben milyen hatással van a gazdasági rendszerekre.

Ugyanakkor a szerző megjegyzi, hogy a gazdasági környezet is jelentős hatással lehet az egyén vallási beállítottságára, erkölcsére, hitére. Így tehát a téma gazdasági megközelítése összeköti a piac tanulmányozását a vallás és kultúra tanulmányozásával.

A szerző fontosnak tartja kihangsúlyozni – amit már Iannoccone is megtett az 1998-as tanulmányában –, hogy a vallás gazdaságtudományát határozottan el kell különíteni a „vallásos gazdaság”-tól, ami a gazdasági rendszerek és jelenségek vallási eszmék segítségével történő magyarázatát jelenti. Ezzel szemben a vallás gazdaságtana a gazdaság eszközeit és módszereit használja a vallás elemzéséhez. A teológiai kérdések és a személyes hit azonban nem tartoznak szervesen ehhez a területhez, így Sriya Iyer sem foglalkozik ezekkel a tanulmányában – nem azért, mert nem fontosak, hanem, mert gazdasági szempontból nehezebb az értékelésük.

1. Történelmi háttér és globális vallásosság

A tanulmányban olvasható, hogy bár a vallás gazdaságtudománya egy új terület a tudományban, a vallás tanulmányozása az ókorig nyúlik vissza. A történelem során a vallást elemezték filozófiai, teológiai, történelmi, antropológiai és szociológiai megközelítésből is.

Gazdasági szempontból Adam Smith volt az első, aki összefüggésbe hozta az egyházat a versennyel. Műveiben máig vitatott elgondolásokat vet fel: a verseny szerepe, a vallási intézmények által nyújtott szolgáltatások, valamint a vallási pluraliz-

mus. Smith szerint a verseny egy egyéni fogyasztó vagy termelő adott piaci körülményekhez való árigazításáról szól, ami a piac szerkezetétől függetlenül történik. Smith elgondolása segít megérteni a piaci szereplők magatartását és a társadalom szerveződését. Érvei vonatkozathatóak a vallásban megjelenő erőszakra és a vallási intézmények által nyilvánosan vagy önként nyújtott szolgáltatásokra, mint az általános iskoláztatás és szegénység segítése. Friedman [2011] szerint Adam Smith idején a gazdaság fejlődése nagymértékben a vallásban végbement változások hatására következett be. A vallás nemcsak elősegítette a smithi gondolkodás elterjedését, de megalapozta a fogadtatásnak a folyamatát is. Az eredmény a gazdasági és vallási gondolkodásmód között kialakult alapvető rezonancia lett, mely azóta is formálja a gazdasági kérdésekről és irányelvekről szóló vitákat.

Az egyház és az állam szerepéről vitatkozott Adam Smith és David Hume. Hume szerint az államnak egyetlen vallást kéne támogatnia, és kiemelte a vallás és politika találkozásának negatív következményeit, amely zavargásokhoz vezetett. Smith ezzel szemben azt állítja, hogy a vallási verseny jót tesz a vallás fogyasztóinak és termékeinek is, míg egy monopolhelyzetben levő vallási szervezet káros lehet az állam számára. Egy évszázaddal később Thomas Jefferson úgy fogalmazott, hogy a vallási szabadság a legjobb ellenszere a vallási nézeteltéréseknek, mivel a vallás toleránsabb és visszafogottabb ott, ahol versenyhelyzetben van.

A 19. századhoz képest, amikor a társadalomkutatók sokszor elemezték a vallást szociológiai, antropológiai vagy pszichológiai szempontból, a 20. században jelentősen kevesebb szó esett róla. Sokak szerint feledésbe merült a vallás. Azonban

a II. világháború kezdetével ez megváltozott, hiszen akkor előtérbe kerültek olyan kérdések, mint a vallási elköteleződés és a vallási verseny kezdete.

A szerző a tanulmányában kiemeli a 20. század egy fontos párosát, Roger Finke-t és Rodney Starkot, akik olyan kérdéseket vizsgáltak a vallás és gazdaság témakörén belül, mint a szektákból egyházba való áttérés, kultuszok kialakulása, szkizma kialakulása, verseny a valláson belül, vallási szabályozás, valamint új vallási mozgalmak.

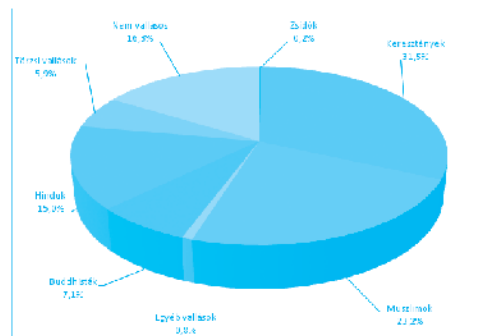
Ugyanígy említést kap a tanulmányban az Azzi és Ehrenberg kutatásának eredménye a templomlátogatásról, melyet 1975-ben folytattak az Egyesült Államokban. Abban az időben a nők több időt szenteltek a templomhoz kötődő tevékenységeknek, mint a férfiak. Az idősebbek körében elterjedtebb volt a templomba járás. A vizsgált egyének jövedelme és a templomlátogatás között csak gyenge kapcsolatot fedeztek föl. A vizsgálat szerint a közepes jövedelemmel rendelkezők a leggyakoribb látogatói a templomoknak. Etnikai szempontból is sikerült különbséget tenni a templomba látogatók között; az afrikai amerikaiak többször járnak templomba, mint a fehérek. Ugyanígy nagyobb ez az arány a vidéki területeken, mint a városokban.

Manapság sokkal több és pontosabb adat áll rendelkezésünkre. Empirikusan kétféleképpen vizsgálják a vallást. Az egyik a vallási meggyőződések – melynek megnyilvánulási formái pl. az imádkozás és a hit – felőli megközelítés. A másik a vallásban való részvétel, ide tartozik a templomba járás és az egyházhoz való tartozás más formái.

Már az 1700-as évek elejétől sokan úgy gondolták – köztük Voltaire és Mark Twain -, hogy a vallásosság el fog tűnni.

Azonban minden negatív és pozitív következményével együtt a vallás nemcsak fennmaradt, de követőinek számát tekintve egyre csak nő. A Globális Vallási Térkép 2010-es adatai szerint a világ lakosainak jelentős többsége vallásos. A cikkben is olvasható felmérés szerint 5,8 milliárd hívőt tarthatunk számon az egész világon, ami az összlakosság 84 %-át teszi ki. A vallási csoportoknak megfelelő eloszlást a következő ábra mutatja be:

1.ábra: A népesség vallási alapú eloszlása

Forrás: Sriya Iyer: The New Economics of Religion
Figure 1. alapján

Földrajzilag pedig úgy alakul a megosztottság, hogy a Csendes-óceáni térségben főként hinduk, buddhisták vagy törzsi vallásúak az emberek, valamint a muszlimok nagy része is ebben a térségen található. A nem vallásosok nagy része Kínában él, a keresztények főleg Európában, Latin-Amerikában és a szubszaharai Afrikában szóródnak szét, míg a zsidók főként Észak-Amerikában és Izraelben élnek.

2. Szekularizáció, pluralizmus, szabályozás és gazdasági növekedés

A szerző érdekes kérdésként veti fel, hogy vajon hogyan befolyásolja a gazdasági növekedés egy adott ország vallásosságát. A

fő eredményeként azt állapítja meg, hogy a gazdasági fejlettség és ezáltal az oktatás fejlődése, valamint az urbanizáció a vallásosság csökkenéséhez vezet.

A tanulmány második fejezete a vallásnak a gazdasági növekedésre gyakorolt hatását vizsgálja.

Barro és McCleary megkísérelték a szekularizáció hipotézisének igazolását. 2003-as kutatásukban azt figyelték meg, hogy a jólét növekedésével gyengülés figyelhető meg a hitben és a vallási részvételben. Azonban ez az okozati kapcsolat nem egyértelmű, mert bár a gazdagabb országokban az emberek átlagosan kevesebb időt szentelnek a vallásnak, ez kiegyenlítődik azzal, hogy a vallási szervezetek nagyobb anyagi hozzájárulásban részesülhetnek.

Finke és Stark európai tapasztalataik alapján a szigorú, az esetleges új belépőket elriasztó szabályokkal magyarázták a vallási tevékenységekben való alacsony részvételt. Az Egyesült Államokban ugyanis a vallások versenyének köszönhető a magasabb részvételi arány.

Más kutatások szerint a vallási részvétel csökkenése nemcsak a „kínálati oldal” hiányosságában nyilvánul meg, hanem a kereslet lényeges hanyatlásában is. Azonban – ahogy Olson [2011] fogalmaz –, a két oldalt nem lehet egymástól függetlenül vizsgálni, hiszen szoros kapcsolatban állnak. A keresleti oldal, tehát a vallásban való részvétel szorosan függ a vallási intézményektől (pl. templomok) is, nemcsak a kínálat szereplőitől (vagyis a vallásoktól).

A pluralizmus felől közelítve is voltak le következtetéseket a templomlátogatás gyakoriságára vonatkozóan. Sok évszázadon át azt gondolták, hogy a pluralizmus csökkenti a vallási részvételt, azonban Finke és Stark az ellenkezőjét állították: a pluralizmus növeli az egyház tagjainak

a számát. McBride [2008] modellje azt mutatta ki, hogy a vallási szabályozások csökkentik, míg az állami szabályozások erősíthetik, a népességnövekedés pedig fokozhatja a pluralizmust.

A szerző ezt követően újra a versenyt állítja a fókuszba. Montgomery modellje szerint, az inkább versenyző vallási piacokon több a résztvevő. Ezzel együtt a nagyobb piacok sokkal inkább versenyzők, mint a kisebbek. A nagyobb piac több opciót kínál a vallásgyakorlóknak, ami bővíti a résztvevők számát. Az új belépők ösztönözhetik a már piacon lévőket a nagyobb erőfeszítésre. A szerző azt a következtetést vont le, hogy amennyiben egy nyitott, nem pedig egy túlságosan szabályozott vallási piacról van szó, addig a verseny a vallásosság erősödését segíti elő, még szekularizáció esetén is.

A tanulmány foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy mennyire van szükség szabályozásokra? Jó-e, ha egy állam kinevez egy vallást államvallásnak? Hiszen ezzel az állam egyrészt támogatja az adott egyházat, ami a növelheti a keresletet a vallás iránt, másrészt viszont csökkenti a kínálatot, ezért a vallásgyakorlók száma is csökkenhet. A szerző szerint egy homogén társadalomban működhet az államvallás, de egy heterogén társadalomban inkább negatív hatással van a vallásosságra, a vallási szabadság pedig növeli a részvételt csakúgy, mint a pluralizmust.

2.1. A protestáns etika, az emberi tőke és a demokrácia

A tanulmány szerint, a protestantizmus olyan szemléletet hordoz magában, amely elősegítette egy a kapitalizmus alapját is jelentő gazdasági magatartás kialakulását. A protestánsok abban hisznek, hogy az ember a kemény munka által üdvözülhet. Tehát a protestáns etikában kiemelt szerepet

kap a szorgalom, fegyelem, az önmegtartózkodás és a takarékoság, mely a gazdaságban nagyobb megtakarítást, tőkefelhalmozódást, erőteljesebb vállalkozói tevékenységet és befektetést jelentett. Emellett elősegítette még az emberi tőke kialakulását és az olvasottság növelését, ami szintén gazdasági növekedéshez vezetett.

A vallási magatartás megfigyelésénél arra jutottak a kutatók, hogy a vallásos emberek jobban megbíztak egymásban és a kormányzatban, jobban hittek az igazságos piacokban, mint a nem vallásosak, néhány kérdésben – például a nők jogait tekintve – azonban kevésbé voltak toleránsak.

A protestánsokat a katolikusokkal összehasonlítva egy svájci kutatás alapján arra jutottak, hogy az előbbinél magasabb a kényelem szerepe, valamint a nyitottság az átrendeződés, beavatkozás felé. A katolikusok misszióik alatt sem tudták ugyanazt a hatást elérni, mint a protestánsok. A 19. századi misszióik során a protestánsok demokráciát hirdettek. Hirdették a szabadságot, támogatták az oktatást, demokratikus intézmények létrejöttét, elősegítették a különböző nemzetek saját nyelven történő bibliaolvasását, valamint a vallási laikusok bevonását a vallásba.

3. Vallási piacok, klubjóságok, termékdifferenciálás, hálózatok

Mikroökonómiai szempontból vizsgálva a vallás gazdaságtanát, a szerző három fontos gondolatot emel ki: egyrészt ennek köszönhetjük, hogy a vallásra mint klubjóságra vagy mint piacra is tudunk hivatkozni; másrészt előtérbe helyezte az elhelyezkedési modelleket; harmadrészt pedig kiemelte a különböző vallási elméletekhez kapcsolódó kísérleteket.

Ha a vallásra mint iparágra tekintünk, akkor a hitre mint termékre kell néznünk.

A vallási tőke, vagy „spirituális tőke” tartalmazza azokat a normákat, melyek az adott vallásnál kialakultak. Vannak racionális fogyasztók, akik eldöntik, hogy szeretnének-e részesülni a vallási termékből, vagy nem, azaz hisznek-e vagy sem, vagy éppen azt veszik fontolóra, hogy miben, melyik vallásban hisznek. Azt a vallást választják, amely optimális számukra. A kínálati oldal is hasonlóan működik, mint mondjuk vállalatok esetén, hiszen egy versenyző piac alakult ki, ahol a különböző vallások szolgáltatásokkal is igyekeznek megnyerni a fogyasztókat.

Ehhez kapcsolódik a szerző által felvetett három ösztönző erő, melyek rábírják a fogyasztókat a vallásban való részvételre. Az egyik a már előbb említett fogyasztás, azaz a fogyasztó meg van elégedve a vallás által kibocsátott termékkel. A második a megváltásban való részesülés reménye, a harmadik pedig a társadalmi nyomás ösztönző ereje.

3.1. Szigorúság és hálózatok

A következő kérdés, amit a szerző felvet, hogy mennyire van szükség szigorúságra, megbélyegzésre az egyház részéről. Ian-naccone, Bergman és más kutatók elmélete szerint a szigorúbb egyházak általánosságban véve kevesebb „potyautással” rendelkeznek a hívőközösségük körében, illetve ezzel egyidőben magasabb hozzájáruláshoz is jutnak. Kimutatták azonban, hogy a legszigorúbb egyházközösségekben is vannak potyautások. McBride [2015] úgy érvelt, hogy az egyháznak szüksége is van ezekre a potyautásokra, mint befektetésre, hiszen rajtuk keresztül érhetnek el más potenciális tagokat. Továbbá, ahogyan az egyének spirituális tőkéje nő, a potyautas magatartás gyakorisága csökken.

A szerző különböző modellekben vizsgálta az egyházban megjelenő szigort. Azt

állapította meg, hogy a fundamentalista, szélsőséges vallási csoportosulások sokkal összetartóbbak, annak ellenére, hogy több áldozatot követelnek tagjaiktól. Az ilyen fundamentalista szektákban csak az igazán elkötelezettek maradhatnak bent, különösen a szegényebb, tanulatlanabb kisebbségek azok, akiknek vonzó és előnyös lehet egy ilyen vallási hálózat.

3.2. Elhelyezkedési modellek

Az elhelyezkedési (vagy térbeli) modellek a vallásra vonatkoztatva segíthetnek megérteni a vallási részvételt, pluralizmust. A Hotelling-modell által lehet elemezni, hogy a vallási szervezetenél és a szolgáltatásnyújtásban hogyan jelenik meg a differenciálás.

Az elhelyezkedési modellek kérdésében a szerző azt a következtetést vonja le, hogy további kutatásra van szükség, ha reálisan akarjuk ezeket a modelleket a valásra alkalmazni.

3.3. Kísérletek

Sok kísérletet végeznek azzal kapcsolatban, hogy a vallásosok magatartása miben különbözik a nem vallásosokétól; a tanulmány szerint ez a különbség gazdasági szempontból is számottevő lehet. A kutatások azt mutatták ki, hogy a hívők általában jobban megbíznak embertársaikban, vezetőikben. A közjavakhoz való önkéntes hozzájárulás mértéke is nagyobb az ő esetükben. A kulturális sokszínűség nem befolyásolja ezeket a hozzájárulásokat, azonban megfigyelhető, hogy a kulturális heterogenitás gyengébb kooperációt eredményezhet a vezetővel szemben és egymás között is. Ugyanígy párhuzamot vontak a vallásosság és a proszociális viselkedés között is.

Egy lehetséges magyarázat szerint a természetfeletti ellenőrzésben való hit mi-

att még a társadalmi ellenőrzés hiányában is felfedezhető a kooperáció, együttműködés.

4. Azonosítás, szekuláris verseny és adományozás

A szerző újra Iannaccone munkájára hivatkozva azt állapította meg, hogy a valáshoz kötődő statisztikai adatok esetében nem beszélhetünk teljesen reális adatokról, azok akár hamisak is lehetnek, mert a vallás ok-okozati összefüggéseit nem elegendő kísérleti eszközökkel vizsgálni. Emellett előfordulhatnak korrelációs hibák, kihagyott változók stb. Probléma az is, hogy a vallás alapvetően endogén, míg sok tanulmány exogén változókkal igyekszik eredményre jutni.

Gruber [2005] egy olyan egyenletet alkotott, melyben a piacsűrűsége is külön hangsúlyt fektetett, hiszen úgy gondolja, hogy ha egy adott egyén környezetében több ugyanolyan vallású van, az az egyént is befolyásolja. Így tehát minél magasabb a piacsűrűség, annál nagyobb a vallási résztvevők száma.

$$R_{ia} = \alpha + \beta RELIGDENS_{ia} + \gamma ANCESDENS_{ia} + \delta AGESDENS_{ia} + \theta \Delta NCES_{ia} + \lambda AGES_{ia} + \rho RELIG_{ia} + \pi \Delta AREA_a + \tau YEAR_t + \varepsilon$$

Magyarázat:

R – vallási részvétel

i – egyén

a – térség, ahol az egyén lakik

t – év

$RELIGDENS$ – i egyénnel meg egyező vallásúak az adott térségben

$ANCESDENS$ – származási csoport sűrűsége

$AGESDENS$ – életkor és nem szerinti sűrűség

Ezen kívül az egyenletben megtalálhatóak még olyan rögzített változók, mint nem, vallás, életkor, térség, év.

Gruber szerint még ebben az esetben is

van esély hibázásra a megfelelő sűrűségek megállapításánál. Ezért létrehozott még egy egyenletet, melyben a valláshoz kötődő sűrűséget az egyén származásától függetlenül lehet megállapítani.

$$PRDEN_{na} = \Sigma r [P_{rn} \times (\Sigma n P_{rn} \times ANCES_{na})]$$

Magyarázat:

n – származás

r – vallás

a – térség, ahol az egyén lakik

$PRDEN_{na}$ – származási csoport (n)

becsült sűrűsége a térségben

P_{rn} – vallási preferenciák eloszlása

$ANCES_{na}$ – egyes származási csoportok sűrűsége

A vallás vizsgálatának egy következő módja az adományozások megfigyelése lehet. Az Egyesült Államokban kimutatták, hogy az összes adományozás egyharmada vallási célra megy. A kevésbé vallásos Egyesült Királyságban is az lett a kutatások eredménye, hogy a vallási szervezetek a bevételük nagy részét – közel 40 %-át – egyéni adományokból nyerték.

Hungerman [2005] munkássága során azzal foglalkozott, hogy a vallási intézmények hogyan versenyeznek az állami intézményekkel (pl. iskola, bevásárlóközpont). Azt állapította meg, hogy az egyházak számára a szekularizációs verseny számottevőbb, mint a más vallási szervezetekkel való verseny.

A következőkben a szerző egy kicsit bővebben foglalkozik az iszlámmal, azon belül is a Ramadannal és annak hatásaival. Erre vonatkozóan különböző kísérletekkel kétféle hatást vizsgáltak. Az első az oktatásban, tanulásban megfigyelhető következmények elemzése volt. A kísérlet során Hollandiában élő muszlim diákokat vizsgáltak, ahol az oktatási rendszer nem igazodott a havi böjthöz. Mivel a diákok kevesebb tápanyaghoz jutottak ezalatt az időszak alatt, a tanulmányaikban romló

tendencia vált megfigyelhetővé, a kísérlet szerint az eredmények nagyjából 10 %-os eltérést mutattak.

Egy másik kísérlet szerint a Ramadán káros hatással lehet azokra a gyerekekre, akiknek az édesanyja terhesség alatt tartotta a böjtöt. Ezek a gyerekek alacsonyabb testsúllyal születtek, a későbbiekben gyengébben teljesítettek a kognitív tudást mérő teszteken. Ugyanígy kimutatták azt is, hogy nagyobb eséllyel lesz a születendő gyerek mentálisan vagy fizikailag sérült, ha a terhesség első hónapja egybeesik a Ramadannal.

5. Konfliktus és kooperáció a fejlődő országokban

A legtöbb kutatás a vallás gazdaságtanán belül a fejlett országokkal foglalkozik, és a szerző kiemeli a fontosságát annak, hogy a fejlődő országokban is végezzenek kutatásokat. Kevés információval rendelkezünk például Latin-Amerikáról, Afrikáról, Közel-Keletről és Ázsiáról. A fejlődő országokban a vallás egyfajta koordinációs mechanizmusként szolgál azáltal, hogy növeli az emberekben a bizalmat, az erkölcsi érzéket, ami különösen fontos akkor, ha hiányzik a megfelelő jogi háttér és piac. A böjt és az imádság növeli a toleranciát, az elfogadást más etnikumok vagy más vallásúak felé.

5.1. Terrorizmus

A szerző szerint a terrorizmus jelenségét vizsgálva az egyik legnagyobb kérdés az, hogy mi lehet a kiváltó ok. A kutatások azt mutatják, hogy a korlátozott tulajdon- és szabadságjog sokkal inkább vezethet terrorizmushoz, mint a szegénység és a nyomor.

Bár a terrorizmus kérdése nem feltétlenül kötődik a valláshoz, mégis lehet köztük valamilyen összefüggést felfedezni. Az utóbbi időben megnövekedett a val-

lási alapú terrorizmus mértéke, 1980 óta folyamatosan nő a vallási alapú terrorista szervezetek aránya. Míg 1980-ban 64-ből 2, 1995-ben már 58-ból 25 terroristaszervezet volt vallási alapon szerveződő.

5.2. Kereskedelem, politika és konfliktusok

A konfliktusok kialakulását sok esetben magyarázhatjuk történelmi eseményekkel. Az iszlám országok esetén azért jelent meg az egyenlőtlenség, mert a történelem során a muszlim közösségek földrajzi szempontból nézve nem azonos tulajdonságú területeken éltek (számított például a kereskedelmi utaktól való távolság). Mivel ezáltal az esélyek nem voltak egyenlők, a körülmények rabló életmódhoz vezettek a rosszabb helyzetben lévő közösségek részéről. Azért, hogy ezt a helyzetet kezeljék, dinamikus vagy enyhítésre volt szükség, szigorú vallási szabályozásokra a tőkefelhalmozódást illetően, valamint fokozott ellenőrzésre.

Izraelt nézve a szerző kiemeli az úgynevezett *kibbutz*okat (kis közösségeket), melyeknek célja, hogy minél jobban csökkentse a konfliktust és fokozza az együttműködést az emberek között. A vallásnak is nagy szerepe volt a konfliktusok elleni törekvésekben, itt említhetjük meg a monoteizmus kialakulását.

5.3. Vallás és pénzügyek

A fejlődő országokban az iszlámhoz kötődő *waqf*ot emelte ki a szerző tanulmányában. Ez egy olyan intézmény, melynek alapja a bizalom. A hívek vagyonuk egy részét felajánlják Allahnak, melyet utána alapítványi felajánlásként kezelnek, és amit különböző szociális szolgáltatások támogatására lehet felhasználni, például iskolák, mecsetek segítése. A *waqf* részben egyfajta válaszként jött létre a korlátozott tulajdonjogok problémájára. Tehát, ha egy birtok *waqf*nak lett titulálva, azt nem lehetett kisajátítani. Másrészt viszont ez

a hagyomány korrupcióhoz és szociális eredménytelenséghez vezetett. Ez a tényező is közrejátszott abban, hogy az iszlám térség egyre inkább lemaradt Nyugat-Európától.

A szerző kritikája, hogy a fejlődő országok vallásain belül is nagyon egyenlőtlen a kutatásokra fektetett hangsúly, az iszlámhoz képest például a hinduizmusról, buddhizmusról nagyon kevés adattal rendelkezünk.

6. Megválaszolatlan kérdések

A szerző tanulmányának utolsó fejezetében azokat a fontos, de még megválaszolatlan kérdéseket gyűjtötte össze, melyekre reménye szerint a jövőben megoldást találnak a kutatók. Néhány a kérdések közül: Mit jelent igazából vallásosnak lenni? Miért olyan állandó és meggyőző még mindig a vallás, mikor egyre gazdagabbá válnak az egyes országok? Miben hasonlítanak és miben különböznek a nemkeresztény társadalmak (pl. India és Kína) és a keresztény országok?

De ugyanígy további kutatásokra van még szükség a vallás és demográfia, vallás és marketing, illetve a vallás és a média kapcsolatát illetően is.

Talán a legfontosabb területként a tudomány és a vallás közötti viszonyt említi a szerző. Ez a két ágazat sokszor összeférhetetlennek, ellentmondásosnak tűnik. Albert Einstein bölcs mondatára hivatkozik a szerző: „*A tudomány vallás nélkül béna, a vallás tudomány nélkül vak.*”

Sriya Iyer tanulmánya végén újra kiemeli a vallás fontosságát. Véleménye szerint a vallás hatalmas erőként kísérté végig a világ fejlődését a történelemben, és továbbra is hatást gyakorol az élet számtalan területére. A jövőben a vallás és a gazdaságtudomány sokkal közelebb kerülhet egymáshoz, mint ahogyan azt ma gondolhatnánk.